

PREPORUČENA LITERATURA

OVI PREDLOZI NAMENJENI SU ONIM OSOBAMA KOJE BI želele da pročitaju još nešto. Stoga sam, osim ključnih knjiga i članaka, prednost dao izvorima koju pružaju sveobuhvatne spiskove ranije literature. Nakon naziva časopisa (kurzivom) sledi broj, potom se navodi broj prve i poslednje strane članka, dok se unutar zagrada nalazi godina izdanja.

Prolog

U preporučenoj literaturi, značajnoj za većinu poglavlja ove knjige, nalazi se obimni priručnik o učestalostima ljudskih gena: L. Luca Cavalli-Sforza, Paolo Menozzi & Alberto Piazza, *The History and Geography of Human Genes*, Princeton University Press, Princeton, 1994. Ova izvanredna knjiga približlva istoriju svega o svakome, jer njeni pisci započinju svoje povesti svakog kontinenta prikladnim sažetim pregledom njegove geografije, ekologije i životne sredine, nakon čega slede preistorija, istorija, jezici, fizička antropologiji i kultura njegovih naroda. Knjiga L. Luca Cavalli-Sforza & Francisco Cavalli-Sforza, *The Great Human Diasporas*, Addison-Wesley, Reading, Mass, 1995, bavi se sličnom građom, ali je pisana za šire čitateljstvo a ne za stručnjake.

Drugi prikladan izvor je kolo od pet knjiga pod naslovom *The Illustrated History of Humankind*, ed., Göran Burenhult, Harper-Collins, San Francisco, 1993-1994. Pet knjiga iz ovog kola nose naslove: *The First Humans*, *People of the Stone Age*, *Old World Civilizations*, *New World and Pacific Civilizations* i *Traditional Peoples Today*.

Cambridge University Press (Cambridge, England, različite godine izdanja) objavio je niz knjiga koje obrađuju istoriju pojedinih regiona ili razdoblja. Jedan niz čine knjige pod naslovom *The Cambridge History, of [-]*, unutar zagrade je naziv odgovarajućeg regiona ili razdoblja [*Africa, Early Inner Asia, China, India, Iran, Islam, Japan, Latin America, Poland i Southeast Asia*]. Drugi niz čini *The Cambridge Encyclopedia of [-]* koja obuhvata sledeće [*Africa, China, Japan, Latin America and the Caribbean, Russia and the former Soviet Union, Australia, The Middle East and North Africa i India, Pakistan and adjacent countries*]. Druge edicije su: *The Cambridge Ancient History*, *The Cambridge Medieval History*, *the Cambridge Modern History*, *The Cambridge Economic History of Europe* i *The Cambridge Economic History of India*.

Tri enciklopedijske studije svetskih jezika su: Barbara Grimes, *Ethnologue: Languages of the World*, 13. izdanje, Summer Institute of Linguistics, Dallas, 1996; Merritt Ruhlen, *A Guide to the World's Languages*, Stanford University Press, Stanford, 1987; i C. F. Voegelin & F. M. Voegelin, *Classification and Index of the World's Languages*, Elsevier, New York, 1977.

Među obimnim uporednim istorijama izdvaja se Arnold Toynbee, *Study of History* u 12 knjiga, Oxford University Press, London, od 1934 do 1954. Izvanrednu istoriju evroazijske civilizacije, a naročito zapadne evroazijske civilizacije, predstavlja knjiga: William McNeill *The Rise of the West*, University of Chicago Press, Chicago, 1991. Knjiga istog pisca *A World History* (Oxford University Press, New York, 1979), uprkos svom naslovu u središtu pažnje ima i zapadnu evroazijsku civilizaciju, kao što to čini i V. Gordon Childe, *What Happened in History*, revidirano izdanje, Penguin Books, Baltimore, 1954. Još jednu uporednu istoriju u čijoj žiži je zapadna

---

Evroazija predstavlja: C. D. Darlington, *The Evolution of Man and Society* (Simon & Schuster, New York, 1969), to je knjiga biologa koji priznaje neke od onih veza između istorije kontinenata, pojave gajenja biljki i životinja koje i ja razmatram. Dve knjige Alfreda Krozbiya su slavne studije evropskog širenja preko mora sa naglaskom na biljke, životinje i mikrobe kojim je ono bilo praćeno; Alfred Crosby, *The Columbian Exchange: Biological Consequences of 1492*, Greenwood, Westport, Conn., 1972, i *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe, 900-1900*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986. Marvin Harris, *Cannibals and Kings: The Origins of Cultures*, Vintage Books, New York, 1978; Marshal Sahlins & Elman Service, eds., *Evolution and Culture*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1960, ovo su uporedne istorije iz perspektive kulturnog antropologa. Knjiga Ellen Semple, *Influences of Geographic Environment*, Holt, New York, 1911, predstavlja primer ranih pokušaja proučavanja geografskih uticaja na ljudska društva. Druge značajne istorijske studije navedene su u preporučenoj literaturi u vezi sa Epilogom ove knjige. Moja knjiga *The Third Chimpanzee*, HarperCollins, New York, 1992, a naročito njeno Četrnaesto poglavlje o uporednim istorijama Evroazije i Amerike, bile su polazište za moje razmišljanje o ovoj knjizi.

Najpoznatijeg ili najozloglašeniijeg učesnika u raspravi razlikama u inteligenciji pojedinih grupa predstavlja sledeća knjiga: Richard Herrnstein & Charles Murray, *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life*, Free Press, New York, 1994.

Prvo poglavlje

Lista izvrsnih knjiga o ranoj čovekovoju evoluciji uključuje: Richard Klein, *The Human Career*, University of Chicago Press, Chicago, 1989; Roger Lewin, *Bones of Contention*, Simon and Schuster, New York, 1989; Paul Mellars & Chris Stringer, eds., *The Human Revolution: Behavioural and Biological Perspectives on the Origins of Modern Humans*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1989; Richard Leakey & Roger Lewin, *Origins Reconsidered*, Doubleday,

New York, 1992; D. Tab Rasmussen, ed., *The Origin and Evolution of Humans and Humanness*, Jones and Bartlett, Boston, 1993; Matthew Nitecki and Doris Nitecki, eds., *Origins of Anatomically Modern Humans*, Plenum, New York, 1994; i Chris Stringer & Robin McKee, *African Exodus*, Jonathan Cape, London, 1996. Tri popularne knjige posebno se bave neandertalcima: Christopher Stringer & Clive Gamble, *In Search of the Neanderthals*, Thames and Hudson, New York, 1993; Erik Trinkaus & Pat Shipman, *The Neanderthals*, Knopf, New York, 1993; i Ian Tattersall, *The Last Neanderthal*, Macmillan, New York, 1995,

Genetski dokazi o poreklu čoveka predmet su dveju knjiga koje su napisali Luca Cavalli-Sforza i drugi autori, a već su navedene u vezi sa Prologom, a i u Prvom poglavlju moje knjige *The Third Chimpanzee*. Dve tehničke rasprave o nedavno ostvarenom napretku na polju genetskih dokaza su: J. L. Mountain & L. L. Cavalli-Sforza, „Inference of human evolution through cladistic analysis of nuclear DNA restriction polymorphism“, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 91, str. 6515-6519 (1994) i D. B. Goldstein et al., „Genetic absolute dating based on microsatellites and the origin of modern humans“, *ibid.* 92, str: 6723-6727 (1995).

Literatura o naseljavanju ljudi u Australiji, na Novoj Gvineji i Bizmarkovom arhipelagu i Solomonovim ostrvima, kao i o izumiranju tamošnjih velikih sisara, navedena je u spisku šire literature za Petnaesto poglavlje. Tim Flannery, *The Future Eaters*, Braziller, New York, 1995, razmatra ove teme na osobito jasan i razumljiv način i objašnjava probleme u vezi sa tvrdnjama o donedavnom opstanku izumrlih velikih australijskih sisara.

Standardni tekst o poznom pleistocenu i izumiranjima velikih životinja u novije doba objavili su Paul Martin & Richard Klein, eds., *Quaternary Extinctions*, University of Arizona Press, Tucson, 1984. Ažurnije podatke sadrže članci: Richard Klein, „The impact of early people on the environment: The case of large mammal extinctions“, str. 13-34 u J. E. Jacobsen & J. Firor, *Human Impact on the Environment*, Westview Press, Boulder, Colo, 1992; i Anthony Stuart, „Mammalian extinctions in the Late Pleistocene

of Northern Eurasia and North America“, *Biological Reviews* 66, str. 453-462 (1991). David Steadman sažima novije dokaze da su talasi izumiranja pratili naseljavanja ljudi na ostrvima u Tihom okeanu u članku „Prehistoric extinctions of Pacific island birds: Biodiversity meets zooarcheology“, *Science* 267, str. 1123-1131 (1995).

Popularne istorije naseljavanja Amerike, izumiranja velikih sisara kojima su bila propraćena, i proisteklih sporova tema su sledećih radova: Brian Fagan, *The Great Journey: The Peopling of Ancient America*, Thames and Hudson, New York, 1987, kao i Osamnaestog poglavlja u mojoj knjizi *The Third Chimpanzee*, a obe upućuju na brojnu drugu literaturu. Ronald Carlisle, ed., *Americans before Columbus: Ice-Age Origins*, University of Pittsburgh, Pittsburg, 1988, Uključuje poglavlje čiji su pisci J. M. Adovasio i njegove kolege o dokazima iz razdoblja pre Klovisa sa nalazišta Medoukroft. Radovi koje su napisali C. Vance Haynes, Jr., stručnjak za Klovisov horizont i nalazišta pre Klovisa, uključuju „Contributions of radiocarbon dating to the geochronology of the peopling of the New World“, str. 354-374, u R. E. Taylor, A. Long & R. S. Kra, eds., *Radiocarbon after Four Decades*, Springer, New York, 1992, i „Clovis-Folson geochronology and climate change“, str. 219-236 u Olga Soffer & N. D. Praslow, eds., *From Kostenki to Clovis: Upper Paleolithic Paleo-Indian Adaptations*, Plenum, New York, 1993. O tvrdnjama da je nalazište Pedra Furada starije od Klovisa raspravljaju N. Guidon & G. Delibrias, „Carbon-14 dates point to man in the Americas 32,000 years ago“, *Nature* 321, str. 769-771 (1986) i David Meltzer et al., „On a Pleistocene human occupation at Pedra Furada, Brazil“, *Antiquity* 68, str. 695-714 (1994). Ostale publikacije u vezi sa raspravom o nalazištima starijim od onog kod Klovisa su: T. D. Dillehay et al., „Earliest hunters and gatherers of South America“, *Journal of World Prehistory* 6, str. 145-204 (1992), T. D. Dillehay, *Monte Verde: A Late Pleistocene Site in Chile*, Smithsonian Institution Press, Washington, D.C., 1989; T. D. Dillehay & D. J. Meltzer, eds., *The First Americans: Search and Research*, CRC Press, Boca Raton, 1991; Thomas Lynch, „Glacial-age man in South America?—a critical review“, *American*

Antiquity 55, str. 12-36 (1990), John Hoffecker et al., „The colonization of Beringia and the peopling of the New World“, *Science* 259, str. 46-53 (1993); i A. C. Roosevelt et al., „Paleoindian cave dwellers in the Amazon: The peopling of the Americas“, *Science* 272, str. 373-384

Drugo poglavlje

Dve izuzetne knjige koje se izričito bave razlikama u kulturama ostrva na Tihom okeanu jesu: Patrick Kirch, *The Solution of the Polynesian Chieftdoms*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984, kao i knjiga istog autora *The Wet and the Dry*, University of Chicago Press, Chicago, 1994. Veliki deo knjige Peter Bellwood, *The Polynesians*, izm. izdanje, Thames and Hudson, London, 1987, takođe je posvećen ovom problemu. Značajne knjige o pojedinim polinezijskim ostrvima uključuju: Michael King, *Morion*, Penguin, Auckland, 1989, o Čatemovim ostrvima; Patrick Kirch, *Feathered Gods and Fishhooks*, University of Hawaii Press, Honolulu, 1985, o Havajskim ostrvima; Patrick Kirch & Marshal Sahlins, *Anahulu*, University of Chicago Press, Chicago, 1992, takođe o Havajskim ostrvima; Jo Anne Van Tilburg, *Easter Island*, Smithsonian Press, Washington, D.C., 1994; i Paul Balm & John Flenley, *Easter Island, Earth Island*, Thames and Hudson, London, 1992.

Treće poglavlje

Moj opis Pisarovog zarobljavanja Atavalpe spaja opise očevidaca, njegove braće Emanda i Pedra Pisara, kao i njegovih saputnika Migela de Esteteta, Kristobala de Mene, Ruisa de Arsea i Fransiska de Heresa. Opise koje su dali Emando Pisaro, Ruis de Arse i Fransisko de Heres preveo je Clements Markham, *Reports on the Discovery of Peru*, Hakluyt Society, 1st ser., Vol. 47, New York, 1872; priču Pedra Pisara sadrži knjiga Philip Means, *Relation of the Discovery and Conquest of the Kingdoms of Peru*. Cortes Society, New York, 1921; a opis Kristobala de Mene nalazi se u

knjizi Joseph Sinclair, *The Conquest of Peru, as recorded by a the Pizarro Expedition*, New York, 1929, Priča Ruisa de Arsea ponovo je štampana u *Boletin de la Real Academia Historia* (Madrid) 102, str. 327-384, 1933. Izvrzna knjiga John Hemming, *Conquest of the Incas*, Harcourt Brace Jovanovich, San Diego, 1970, sadrži potpuni opis zarobljavanja, štaviše i celokupnog osvajanja sa obimnom bibliografijom. Opis osvajanja napisan u XIX veku: William H. Prescott, *History of the Conquest of Peru*, New York, 1847, još uvek zaslužuje da se pročita i spada u klasična dela istorije. Odgovarajuće povesti španskog osvajanja Asteka iz pera savremenog odnosno klasičnog autora iz XIX veka su: Hugh Thomas, *Conquest: Montezuma, Cortés, and the Fall of Old Mexico*, Simon and Schuster, New York, 1993; odnosno William Prescott, *History of the Conquest of Mexico*, New York, 1843. Opise očevidaca same pobede nad Astecima napisali su lično Kortes (a ponovo je štampano kao Hernando Cortés, *Five Letters Cortes of Cortés to the Emperor*, Norton, New York, 1969), kao i više Kortesovih saputnika (ponovo objavljeni u Patricia de Fuentes, ed., *The Conquistadors*, University of Oklahoma Press, Norman, 1993).

Od Četvrtog do Desetog poglavlja

Spiskovi literature za ovih sedam poglavlja o proizvodnji hrane spojeni su budući da se mnogi od izvora odnose na više od jednog poglavlja.

Pet važnih izvora, a svi su izvanredni i prepuni činjenica, obrađuju pitanje načina na koji se iz lovačko-sakupljačkog načina života razvila proizvodnja hrane: Kent Flannery, „The origins of agriculture“, *Annual Reviews of Anthropology* 2, str. 271-310 (1973); Jack Harlan, *Crops and Man*, 2. izd., American Society of Agronomy, Madison, Wis., 1992; Richard Mac-Neish, *The Origins of Agriculture and Settled Life*, University of Oklahoma Press, Norman, 1992; David Rindos, *The Origins of Agriculture: An Evolutionary Perspective*, Academic Press, San Diego, 1984; i Bruce Smith, *The Emergence of Agriculture*, Scientific American

Library, New York, 1995. Značajna starija dela o proizvodnji hrane uopšte uključuju dva zbornika radova više pisaca: Peter Ucko & G. W. Dimbleby, eds., *The Domestication and Exploitation of Plants and Animals*, Aldine, Chicago, 1969; i Charles Reed, ed., *Origins of Agriculture*, Mouton, The Hague, 1977. Carl Sauer, *Agricultural Origins and Dispersals*, American Geographical Society, New York, 1952, predstavlja klasično rano upoređenje proizvodnje hrane u Starom i Novom svetu, dok se Erich Isaac, *Geography of Domestication*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J., 1970, bavi pitanjima gde je, kada i kako započelo gajenje biljki i životinja.

U literaturi koja se posebno bavi početkom gajenja biljaka izdvaja se knjiga: Daniel Zohary & Maria Hopf, *Domestication of Plants in the Old World*, 2. izd., Oxford University Press, Oxford, 1993. Ona pruža najpodrobniji opis početka gajenja biljki u svim delovima sveta. Za svaku značajnu kulturnu biljku koja raste u zapadnoj Evroaziji navode se sažeti arheološki i genetski dokazi o tome kako je odgajena i o njenom potonjem širenju.

U značajna dela više autora o stvaranju kulturnih biljki spadaju: Wesley Cowan & Patty Jo Watson, eds., *The Origins of Agriculture*, Smithsonian Institution Press, Washington, D.C., 1992; David Harris & Gordon Hillman, eds., *Foraging and Farming: The Evolution of Plant Exploitation*, Unwin Hyman, London, 1989; i C. Barigozzi, ed., *The Origin and Domestication of Cultivated Plants*, Elsevier, Amsterdam, 1986. Dve lepe, popularne knjige o tome kako su se počele gajiti biljke napisao je Charles Heiser, Jr., *Seed to Civilization*: 3. izd., Harvard University Press, Cambridge, 1990. i *Of Plants and People* University of Oklahoma Press, Norman, 1985. J. Smart & N. W. Simmonds, ed., *Evolution of Crop Plants*, 2. izd., Longman, London, 1995, standardno je delo koje sažima podatke o svim važnim i mnogim manje važnim kulturnim biljkama u svetu. Tri izvrsna rada opisuju promene koje se automatski razvijaju u divljim biljkama kada ih ljudi gaje: Mark Blunder & Roger Byrne, „The ecological genetics of domestication and the origins of agriculture“, *Current Anthropology* 32, str. 23-54 (1991); Charles Heiser, Jr. „Aspects of unconscious selection and the evolution

of domesticated plants“ 37, str. 77-81 (1988); i Daniel Zohary, „Modes of evolution in plants under domestication“, u W. F. Grant, ed., *Plant Biosystematics* Academic Press, Montreal, 1984. Mark Blunder, „Independent inventionism and recent genetic evidence on plant domestication“, *Economic Botany* 46, str. 98-111 (1992), ocenjuje dokaze o višestrukim pripitomljavanjima iste divlje biljne vrste, za razliku od biljki koje su potekle samo iz jednog izvora odakle su se potom širile.

Među delima od opšteg interesa u vezi sa pripitomljavanjem životinja standardno je enciklopedijsko delo o divljim sisarima u svetu: Ronald Nowak, ed., *Walkers Mammals of the World*, 5. izd., John Hopkins University Press, Baltimore, 1991. Juliet Clutton-Brock, *Domesticated Animals from Early Times*, British Museum (Natural History), London, 1981, sadrži izvanredan sažeti pregled svih važnih pitomih sisara. I. L. Mason, ed., *Evolution of Domesticated Animals*, Longman, London, 1984, delo je više pisaca koje razmatra svaku važnu domaću životinju ponaosob. Simon Davis, *The Archaeology of Animals*, Yale University Press, New Haven, 1987, pruža odličan opis onoga što se može saznati iz kostiju sisara na arheološkim nalazištima. Juliet Clutton-Brock, ed., *The Walking Larder*, Unwin-Hyman, London, 1989, sadrži 31 rad o tome kako su širom sveta, ljudi pripitomljavali životinje, čuvali ih kao stoku, lovili ili sami bili lovljeni. Obimnu knjigu na nemačkom jeziku o pripitomljenim životinjama napisali su Wolf Herre & Manfred Rohrs, *Haustiere Zoologisch gesehen*, Fischer, Stuttgart, 1990. Stephen Budiansky, *The Covenant of the Wild*, William Morrow, New York, 1992, popularna je priča o tome kako se pripitomljavanje životinja automatski razvilo iz veze između ljudi i životinja. Važan članak o tome kako su se domaće životinje počele koristiti zbog vuče plugova, prevoza, vune i mleka, napisao je Andrew Sheratt, „Plough and pastoralism: Aspects of the secondary products revolution“, str. 261-305 u Ian Hodder et al., eds., *Pattern of the Past*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.

Opise proizvodnje hrane u pojedinim oblastima u svetu sadrži izvanredno podrobna Plinijeva mini enciklopedija poljoprivredne

prakse u Rimljana, Pliny, *Natural History*, vols. 17-19 (na latinском sa uporednim prevodom na engleski) u ediciji Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1961; Albert Ammerman & L. L. Cavalli-Sforza, *The Neolithic Transition and the Genetics of Populations*, Princeton University Press, Princeton, 1984, analizira širenje proizvodnje hrane iz Plodnog polumeseca kroz Evropu u pravcu zapada; Graeme Barker, *Prehistoric Farming in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985; i Alasdair Whittle, *Neolithic Europe: A Survey*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, za Evropu; Donald Henry, *From Foraging to Agriculture: The Levant at the End of the Ice Age*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1989, za zemlje na istočnoj obali Sredozemnog mora; D. E. Yen, „Domestication: Lessons from New Guinea“, str. 558-569, u Andrew Pawley, ed., *Man and a Half*, Polynesian Society, Auckland, 1991, za Novu Gvineju. Edward Schafer, *The Golden Peaches of Samarkand*, University of California Press, Berkeley, 1963, opisuje životinje, biljke i druge stvari koje su se uvozile u Kinu u doba dinastije Tang.

Sledeće knjige su povesti gajenja biljki i biljnih kultura u pojedinim delovima sveta. Za Evropu i Plodni polumesec: Willem van Zeist et al., eds., *Progress in Old World Paleoethnobotany*, Balkema, Rotterdam, 1991; i Jane Renfrew, *Paleoethnobotany*, Methuen, London, 1973. O civilizaciji Harape u dolini Inda i indijskom potkontinentu uopšte; Steven Weber, *Plants and Harappan Subsistence*, American Institute of Indian Studies, New Delhi, 1991. O biljnim kulturama Novog sveta: Charles Heiser, Jr., „New perspectives on the origin and evolution of New World domesticated plants: Summary“, *Economic Botany*, 44 (3 suppl.), str. 111-116 (1990), kao i rad istog autora „Origins of some cultivated New World plants“, *Annual Reviews of Ecology and Systematics* 10, str. 309-326 (1979). O meksičkom nalazištu koje možda dokumentuje prelazak sa lova i sakupljanja na ranu poljoprivredu u Mezoamerici: Kent Flannery, ed., *Guilá Naquitz*, Academic Press, New York, 1986. O biljnim kulturama gajenim u Andima u vreme Inka i njihovom potencijalnom korišćenju danas: National Research Council, *Lost Crops of*

---

the Incas, National Academy Press, Washington, D.C., 1989. O gajenju biljki u istočnim i/ili jugozapadnim delovima Sjedinjenih Država: Bruce Smith, „Origins of agriculture in eastern North America“, *Science* 246, str. 1566-1571 (1989); William Keegan, ed., *Emergent Economies of the Eastern Woodlands*, Southern Illinois University, Carbondale, 1987; Richard Ford, ed., *Prehistoric Food Production in North America*, University of Michigan Museum of Anthropology, Ann Arbor, 1985; i R. G. Matson, *The Origins of Southwestern Agriculture*, University of Arizona Press, Tucson, 1991. Bruce Smith, „The origins of agriculture in the Americas“, *Evolutionary Anthropology* 3, str. 174-184 (1995), raspravlja o revizionističkom stanovištu da je poljoprivreda na američkim kontinentima mnogo novijeg datuma nego što se to ranije verovalo, zasnovanom na datiranju vrlo malih biljnih uzoraka pomoću spektrometrije akcelatorske mase.

Sljede povesti pripitomljavanja životinja i domaćih životinja u pojedinim delovima sveta. Za srednju i istočnu Evropu: S. Bökönyi, *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. Za Afriku: Andrew Smith, *Africa*, Hurst, London, 1992. Za Ande: Elizabeth Wing, „Domestication of Andean mammals“, str. 246-264 u F. Vuilleumier & M. Monasterio, eds., *High Altitude Tropical Biogeography*, Oxford University Press, Oxford, 1986.

Literatura o pojedinim važnim biljnim kulturama uključuje sledeća dela: Thomas Sodestrom et al., eds., *Grass Systematics and Evolution*, Smithsonian Institution Press, Washington, D.C., 1987, ovo je sveobuhvatno delo više autora o travama, grupi biljaka iz koje su proizašle naše žitarice, danas najvažnije biljne kulture u svetu. Hugh Iltis, „From teosinte to maize: The catastrophic sexual transmutation“, *Science* 222, str. 886-894 (1983), opisuje drastične promene u reproduktivnoj biologiji kroz koje je prolazio teosinte, divlji predak kukuruza tokom svoje evolucije. Yan Wenming, „China's earliest rice agricultural remains“, *Indo-Pacific Prehisto Bulletin* 10, str. 118-126 (1991), razmatra rano gajenje pirinča u Južnoj Kini. Dve knjige koje je napisao Charles Heiser,

Jr. su popularne ištarije pojedinih biljnih kultura: *The Sunflower*, University of Oklahoma Press, Norman, 1976, i *The Gourd Book*, University of Oklahoma Press, Norman, 1979.

Mnogi članci i knjige posvećeni su pojedinim domaćim životinjskim vrstama. R. T. Loftus et al., „Evidence for two independent domestications of cattle“, *Proceedings of the National Academy of Sciences U.S.A.* 91, str. 2757-2761 (1994), koristi dokaze na osnovu mitohondrijalnog DNK kako bi se dokazalo da su goveda samostalno pripitomljavana u zapadnoj Evroaziji i na indijskom potkontinentu. O konjima: Juliet Clutton-Brock, *Horse Power*, Harvard University Press, Cambridge, 1992; Richard Meadow & Hans-Peter Uerpmann, eds., *Equids in the Ancient World*, Reichert, Wiesbaden, 1986; Matthew J. Kust, *Man and Horse in History*, Plutarch Press, Alexandria, Va., 1983; i Robin Law, *The Horse in West African History*, Oxford University Press, Oxford, 1980. O svinjama: Colin Groves, *Ancestors for the Pigs: Taxonomy and Phylogeny of the Genus Sus*, Technical Bulletin no. 3, Department of Prehistory, Research School of Pacific Studies, Australian National University, 1981. O lamama: Kent Flannery, Joyce Marcus & Robert Reynolds, *The Flocks of the Wamani*, Academic Press, San Diego, 1989. O psima: Stanley Olsen, *Origins of the Domestic Dog*, University of Arizona Press, Tucson, 1985. John Varner & Jeanette Varner, *Dogs of the Conquest*, University of Oklahoma Press, Norman, 1983, opisuje kako su Španci koristili pse kao ratno sredstvo za ubijanje Indijanaca tokom osvajanja Amerike. Clive Spinnage, *The Natural Antelopes*, Facts on File, New York, 1986, pruža opis biologije antilopa, a stoga i polazište za pokušaj da se dokuči zašto nijedan od ovih naizgled mogućih kandidata za pripitomljavanje nije postao domaća životinja. Derek Goodwin, *Domestic Birds*, Museum Press, London, 1965, sadrži sažeti pregled ptičjih vrsta koje su bile pripitomljene, a R. A. Donkin, *The Muscovy Duck Cairina moschata* domer stica, Balkema, Rotterdam, 1989, raspravlja o jednoj od dveju ptičjih vrsta koje su jedine pripitomljene u Novom svetu.

I najzad, teškoće sa kalibrisanim datumima dobijenim metodom radioaktivnog ugljenika razmatra G. W. Pearson, „How to cope with calibration“, *Antiquity* 61, str. 98-103 (1987), R. E. Taylor, ed., *Radiocarbon after Four Decades: An Interdisciplinary Perspective*, Springer, New York, 1992; M. Stuiver et al., „Calibration“, *Radiocarbon* 35, str. 1-244 (1993); S. Bowman „Using radiocarbon: An update“, *Antiquity* 68, str. 838-843 (1994); i R. E. Taylor, M. Stuiver & C. Vance Haynes, Jr., „Calibration of the Late Pleistocene radiocarbon time scale: Clovis and Folsom age estimates“, *Antiquity* vol. 70 (1966).

Jedanaesto poglavlje

Kada je reč o uzbudljivom opisu uticaja bolesti na ljudsko stanovništvo nijedan ne može biti ravan Tukididovom opisu kuge u Atini u 2. knjizi njegove *Istorije Peloponeskog rata*.

Tri klasične priče o bolestima u istoriji su Hans Zinsser, *Rats, Lice and History*, Little, Brown, Boston, 1935; Geddes Smith, *A Plague on Us*, Commonwealth Fund, New York, 1941; i William McNeill, *Plagues and Peoples*, Doubleday, Garden City, N.Y., 1976. Poslednja knjiga, koju je napisao slavni istoričar a ne lekar, naročito je uticala na istoričare da priznaju posledice bolesti, kao što su uticale i dve knjige Alfreda Krozbiija čiji su naslovi navedeni u spisku literature za Prolog.

Friedrich Vogel & Amo Motulsky, *Human Genetics*, 2. izd., Springer, Berlin, 1986, kao standardni udžbenik ljudske genetike prikladan je izvor podataka o prirodnom odabiranju ljudskog stanovništva putem bolesti, kao i o razvijanju genetske otpornosti prema pojedinim bolestima. Roy Anderson & Robert May, *Infectious Diseases of Humans*, Oxford University Press, Oxford, 1992, predstavlja jasnu matematičku obradu dinamike bolesti, prenošenja i epidemiologije. MacFarlane Burnet, *Natural History of Infectious Disease*, Cambridge University Press, Cambridge, 1953, klasično je delo slavnog medicinskog istraživača; Amo Karlen,

---

Man and Microbes, Putnam, New York, 1995, ovo je popularno delo novijeg datuma.

Knjige i članci koja se posebno bave razvojem zaraznih bolesti ljudi uključuju: Aidan Cockbum, *Infectious Diseases: Their Evolution and Eradication*, Thomas, Springfield, Ill., 1967; članak istog autora „Where did our infectious diseases come from?“, str. 103-113 u *Health and Disease in Tribal Societies*, CIBA Foundation Symposium, no. 49, Elsevier, Amsterdam, 1977; George Williams & Randolph Nesse, „The dawn of Darwinian medicine“, *Quarterly Reviews of Biology* 66, str. 1-62 (1991); i Paul Ewald, *Evolution of Infectious Disease*, Oxford University Press, New York, 1994.

Francis Black, „Infectious diseases in primitive societies“, *Science* 187, str. 515-518 (1975), razmatra razlike između endemskih i akutnih bolesti u pogledu njihovog uticaja na mala izolovana društva, kao na očuvanje tih društava. Frank Fenner, „Myxoma virus and *Oryctolagus cuniculus*: Two colonizing species“, str. 485-501 u H. G. Baker & G. L. Stebbins, eds., *Genetics of Colonizing Species*, Academic Press, New York, 1965, opisuje širenje i evoluciju virusa Myxoma među australijskim kunićima. Peter Panum, *Observations Made during the Epidemic of Measles on the Faroe Islands in the Year 1846*, America Public Health Association, New York, 1940, ilustruje kako prispeće neke akutne epidemijske bolesti u izolovano neotporno stanovništvo brzo usmrćuje ili imunizuje celo stanovništvo. Francis Black, „Measles endemicity in insular populations: Critical community size and its evolutionary implication“, *Journal of Theoretical Biology* 11, str. 207-211 (1966), koristi takvu epidemiju malih boginja kako bi izračunao potrebnu najmanju veličinu stanovništva da bi se male boginje održale. Andrew Dobson, „The population biology of parasite-induced changes in host behavior“, *Quarterly Reviews of Biology* 63, str. 139-165 (1988), razmatra kako paraziti poboljšavaju svoje prenošenje tako što menjaju ponašanje svog domaćina. Aidan Cockbum & Eve Cockbum, eds., *Mummies, Diseases, and Ancient Cultures*, Cambridge University Press, Cambridge, 1983, ilustruje šta se od mumija može saznati o dejstvu bolesti u prošlosti.

Kada su posredi opisi delovanja bolesti na stanovništva koja im prethodno nisu bila izložena, knjiga Henry Dobyns, *Their Number Became Thinned*, University of Tennessee Press, Knoxville, 1983, iznosi dokaze za gledište da su bolesti koje su doneli Evropljani usmrtili do 95% svih američkih domorodaca. Kasnije knjige ili članci o ovoj spornoj tezi uključuju: John Verano & Douglas Ubelaker, eds., *Disease and Demography in the Americas*, Smithsonian Institution Press, Washington, D.C., 1992; Ann Ramenofsky, *Vectors of Death*, University of New Mexico, Albuquerque, 1987; Russell Thornton, *American Indian Holocaust and Survival*, University of Oklahoma press, Norman, 1987; i Dean Snow, „Microchronology and demographic evidence relating to the size of the pre-Columbian North American Indian population“, *Science* 268, str. 1601-1604 (1995). Dva opisa pada broja stanovnika prouzrokovanog bolestima koje su Evropljani doneli havajskom stanovništvu sadrže knjige: David Stannard, *Before the Horror: The Population of Hawaii on the Eve of Western Contact*, University of Hawaii Press, Honolulu, 1989; i O. A. Bushnell, *The Gifts of Civilization: Germs and Genocide in Hawaii*, University of Hawaii Press, Honolulu, 1993. Gotovo potpuno istrebljenje Sadlermiut Eskima u epidemiji dizenterije tokom zime 1902-1903. godine opisala je Susan Rowley, „The Sadlermiut: Mysterious or misunderstood?“, str. 361-384 u David Morrison & Jean-Luc Pilon, eds., *Threads of Arctic Prehistory*, Canadian Museum of Civilization, Hull, 1994. Obratnu pojavu umiranja Evropljana od bolesti sa kojima su se susreli u prekomorskim zemljama razmatra Philip Curtin, *Death by Migration: Europe's Encounter with the Tropical World in the 19th Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

Među povestima pojedinih bolesti, knjiga Stephen Morse, ed., *Emerging Viruses*, Oxford University Press, New York, 1993, sadrži mnoga dragocena poglavlja o „novim“ virusnim bolestima ljudi; kao što ih sadrži i zbornik Mary Wilson et al., eds., *Disease in Evolution*, Annals of the New York Academy of Sciences, vol. 740, New York, 1995. Literatura o drugim bolestima uključuje sledeće radove. Za bubonsku kugu: Colin McEvedy, „Bubonic

plague“, *Scientific American* 258(2), str. 118-123 (1988). Za koleru: Norman Longmate, *King Cholera*, Hamish Hamilton, London, 1966. Za grip: Edwin Kilbourne, *Influenza*, Plenum, New York, 1987; i Robert Webster et al., „Evolution and ecology of influenza A viruses“, *Microbiological Reviews* 56, str. 152-179 (1992). Za lajmsku groznicu: Alan Barbour & Durland Fish, „The biological and social phenomenon of Lyme disease“, *Science* 260, str. 1610-1616 (1993); i Allan Steere, „Lyme disease; A growing threat to urban populations“, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 91, str. 2378-2383 (1994).

O evolutivnim vezama između parazita koji prenose malariju na ljude vidi Thomas McCutchan et al., „Evolutionary relatedness of *Plasmodium* species as determined by the structure of DNA“, *Science* 225, str. 808-811 (1984); i A. P. Waters et al., „*Plasmodium falciparum* appears to have arisen as a result of lateral transfer between avian and human hosts“, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 88, str. 3140-3144 (1991). O evolutivnim vezama virusa malih boginja vidi E. Norrby et al., „Is rinderpest virus the archevirus of the *Morbillivirus* genus?“, *Intervirology* 23, str. 228-232 (1985); i Keith Murray et al., „A morbillivirus that caused fatal disease in horses and humans“, *Science* 268, str. 94-97 (1995). O velikom kašlju: R. Gross et al., „Genetics of pertussis toxin“, *Molecular Microbiology* 3, str. 119-124 (1989). O velikim boginjama: Donald Hopkins, *Princes and Peasants: Smallpox in History*, University of Chicago, Chicago, 1983; F. Vogel & M. R. Chakravarti, „ABO blood groups and smallpox in a rural population of West Bengal and Bihar (India)“, *Human Genetics* 3, str. 166-180 (1966); i moj članak „A pox upon our genes“, *Natural History* 99(2), Str. 26-30 (1990). O majmunskim boginjama, bolesti srodnoj velikim boginjama: Zdeněk Ježek & Frank Fenner, *Human Monkeypox*, Karger, Basel, 1988. O sifilisu: Claude Quételet, *History of Syphilis*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1990. O tuberkulozi – Guy Youmans, *Tuberculosis*, Saunders, Philadelphia, 1979. O tvrdnji da je ljudska tuberkuloza postojala među američkim domorocima pre Kolumbovog dolaska vidi

---

radove koji se slažu sa njom: Wilmar Salo et al., „Identification of *Mycobacterium tuberculosis* DNA in a pre-Columbian Peruvian mummy“, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 91, str. 2091-2094 (1994); kao i članak koji je opovrgava, William Stead et al., „When did *Mycobacterium tuberculosis* infection first occur in the New World?“, *American Journal of Respiratory Critical Care Medicine* 151, str. 1267-1268 (1995).

Dvanaesto poglavlje

Knjige koje izlažu opštu istoriju pisma i pojedinih sistema pisama uključuju David Diringer, *Writing*, Thames and Hudson, London, 1982; Id. Gelb, *A Study of Writing*, 2. izd., University of Chicago, Chicago, 1963; Geoffrey Sampson, *Writing Systems*, Stanford University Press, Stanford, 1985; John DeFrancis, *Visible Speech*, University of Hawaii Press, Honolulu, 1989; Wayne Senner, ed., *The Origins of Writing*, University of Nebraska Press, Lincoln, 1991; i J. T. Hooker, ed., *Reading the Past*, British Museum Press, London, 1990. Sveobuhvatnu istoriju značajnih sistema pisama sa ilustracijama koje prikazuju tekstove na svakom od tih sistema sadrži knjiga: David Diringer, *The Alphabet*, 3. izd. u 2 knjige, Hutchinson, London, 1968. Jack Goody, *The Domestication of the Savage Mind*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977; i Robert Logan, *The Alphabet Effect*, Morrow, New York, 1986, razmatra uticaj pismenosti uopšte, a naročito alfabeta. Načini korišćenja ranog pisma razmatraju se u članku Nicholas Postgate et al., „The evidence for early writing: Utilitarian or ceremonial?“, *Antiquity* 69, str. 459-480 (1995).

Uzbudljive opise dešifrovanja ranije nečitljivih pisama izlaže Maurice Pope, *The Story of Decipherment*, Thames and Hudson, London, 1975; Michael Coe, *Breaking the Maya Code*, Thames and Hudson, New York, 1992; John Chadwick, *The Decipherment of Linear B*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992; Yves Duhoux, Thomas Palaima & John Bennet, eds., *Problems in Decipherment*, Peeters, Louvain-la-Neuve, 1989; i John Justeson

& Terrence Kaufman, „A decipherment of epi-Olmec hieroglyphic writing“, *Science* 259, str. 1703-1711 (1993).

Dvotomna knjiga Denise Schmandt-Besserat, *Before Writing*, University of Texas Press, Austin, 1992, izlaže njenu kontroverznu rekonstrukciju porekla sumerskog pisma na osnovu glinenih pločica iz razdoblja od skoro 5.000 godina. Hans Nissen et al., *Archaic Bookkeeping*, University of Chicago Press, Chicago, 1994, opisuje mesopotamske tablice koje predstavljaju najranije faze klinastog pisma. Joseph Naveh, *Early History of the Alphabet*, Brill, Leiden, 1982, opisuje nastanak alfabeta u istočnom Sredozemlju. Izuzetni ugaritski alfabet tema je članka Gemot Windfuhr, „The cuneiform signs of Ugarit“, *Journal of Near Eastern Studies* 29, str. 48-51 (1970), Joyce Marcus, *Mesoamerican Writing Systems: Propaganda, Myth, and History in Four Ancient Civilizations*, Princeton University Press, Princeton, 1992; i Elizabeth Boone & Walter Mignolo, *Writing without Words*, Duke University Press, Durham, 1994, opisuje razvoj i načine korišćenja mezoameričkih sistema pisama. William Boltz, *The Origin and Early Development of the Chinese Writing System*, American Oriental Society, New Haven, 1994. i članak od istog pisca „Early Chinese writing“ u *World Archaeology* 17, str. 420-436 (1986), opisuju razvitak i način korišćenja pisma u Kini. I napokon knjiga Janet Klausner, *Sequoyah's Gift*, HarperCollins, New York, 1993, opisuje kako je Sekvoja stvorio slogovno pismo Čeroki indijanaca, i mada je namenjena deci, podjednako je zanimljiva i za odrasle.

Trinaesto poglavlje

Standardnu podrobnju istoriju tehnologije u osam knjiga predstavlja delo: Charles Singer et al., *History of Technology*, Claredon Press, Oxford, 1954-1984. Jednotomna izdanja su: Donald Cardwell, *The Fontana History of Technology*, Fontana Press, London, 1994; Arnold Pacey, *Technology in World Civilization*, MIT Press, Cambridge, 1990; i Trevor Williams, *The History of Invention*, Facts on File, New York, 1987. K. A. Buchanan, *The Power of the*

Machine, Penguin Books, London, 1994, kratka je istorija tehnologije koja se usredsređuje na vekove nakon 1700. godine. Joel Mokyr, *The Lever of Riches*, Oxford University Press, New York, 1990, raspravlja zašto se brzina tehnološkog razvoja menjala u zavisnosti od vremena i mesta. George Basalla, *The Evolution of Technology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988, izlaže evolutivno gledište o tehnološkoj promeni. Everet Rogers, *Diffusion of Innovations*, 3. izd., Free Press, New York, 1983, sažima savremeno istraživanje prenosa inovacija, uključujući i QWERTY tastaturu. David Holloway, *Stalin and the Bomb*, Yale University Press, New Haven, 1994, secira relativne doprinose koje su kopiranje tehničkih nacrti, širenje ideja (špijunažom) i samostalno izumiteljstvo dali sovjetskoj atomskoj bombi.

Najznačajniju regionalnu istoriju tehnologije predstavlja delo: Joseph Needham, *Science and Civilization in China*, Cambridge University Press, Cambridge, čijih se 5 knjiga u 16 delova pojavilo od 1954. godine, a još dvanaest delova je u pripremi. Ahmad al-Hassan & Donald Hill, *Islamic Technology*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992; i K. D. White, *Greek and Roman Technology*, Thames and Hudson, London, 1984, sažimaju istoriju tehnologija tih kultura.

Dva upadljiva primera donekle izolovanih društava koja su usvajala, a potom odustajala od tehnologija koje su im mogle biti od koristi u konkurenciji sa drugim društvima, uključuju odustajanje Japana od vatrenog oružja, nakon njegovog usvajanja 1543. godine; i odustajanje Kine od njene velike preookeanske flote posle 1433. godine. Prvi slučaj opisao je Noel Perrin, *Giving Up the Gun*, Hall, Boston, 1979, a drugi Louise Levathes, *When China Ruled the Seas*, Simon and Schuster, New York, 1994. Ogled pod naslovom „The disappearance of useful arts“, str. 190-210 u W. H. B. Rivers, *Psychology and Ethnology*, Harcourt, Brace, New York, 1926, navodi slične primere među ostrvljanima na Tihom okeanu.

Članci o istoriji tehnologije mogu se naći u, tromesečnom časopisu *Technology and Culture* koji objavljuje Society for the History of Technology od 1959. godine. John Staudenmaier, MIT Press,

Cambridge, 1985, analizira članke objavljene u prvih dvadeset godina tog časopisa.

Pojedine oblasti koje pružaju građu onima koje zanima istorija tehnologije obuhvataju električnu energiju, tkanine i metalurgiju. Thomas Hughes, *Networks of Power*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1983, raspravlja o društvenim, privrednim, političkim i tehničkim činiocima u elektrifikaciji zapadnog društva od 1880-1930. godine. Dava Sobel, *Longitude*, Walker, New York, 1995, opisuje kako je Džon Harison načinio hronometre koji su rešili problem utvrđivanja geografske dužine na moru. E. J. W. Barber, *Prehistoric Textiles*, Princeton University Press, Princeton, 1991, opisuje istoriju tkanine u Evroaziji od njenih početaka pre više od 9.000 godina. Povesti metalurgije u većim područjima ili širom sveta uključuju: Robert Maddin, *The Beginning of the Use of Metals and Alloys*, MIT Press, Cambridge, 1988; Theodore Wertime & James Muhly, eds., *The Coming of the Age of Iron*, Yale University Press, New Haven, 1980; R. D. Penhallurick, *Tin in Antiquity*, Institute of Metals, London, 1986; James Muhly, „Copper and Tin“, *Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences* 43, str. 155-535 (1973); i Alan Franklin, Jacqueline Olin & Theodore Wertime, *The Search for Ancient Tin*, Smithsonian Institution Press, Washington, D.C., 1978. Povesti metalurgije u pojedinim područjima uključuju: R. F. Tylecote, *The Early History of Metallurgy in Europe*, Longman, London, 1987; i Donald Wagner, *Iron and Steel in Ancient China*, Brill, Leiden, 1993.

Četrnaesto poglavlje

Klasifikacija ljudskih društva u četiri vrste – skupine, plemena, vladavine poglavica i države – mnogo duguje dvema knjigama koje je napisao Elman Service, *Primitive Social Organization*, Random House, New York, 1962, i *Origins of the State and Civilization*, Norton, New York, 1975. Srodnu klasifikaciju društava, koja se služi drugačijom terminologijom dao je Morton Fried, *The Evolution of Political Society*, Random House, New York, 1967. Tri značajna

članka u časopisima o razvitku država i društava su: Kent Flannery, „The cultural evolution of civilizations“, *Annual Review of Ecology and Systematics* 3, str. 399-426 (1972), od istog autora „Prehistoric Social evolution“, str. 1-26 u Carol & Melvin Ember, eds., *Research Frontiers in Anthropology*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 1955; i Henry Wright, „Recent research on the origin of state“, *Annual Review of Anthropology* 6, str. 379-397 (1977). Robert Carneiro, „A theory of the origin of the state“, *Science* 169, str. 733-738 (1970), tvrdi da države nastaju u ratovima pod uslovima u kojima zemljište deluje ekološki ograničavajuće. Karl Wittfogel, *Oriental Despotism*, Yale University, New Haven, 1957, povezuje nastanak države sa navodnjavanjem u velikoj razmeri i upravljanje njenim vodama. Tri ogleđa u *On the Evolution of Complex Societies* koje su napisali William Sanders, Henry Wright i Robert Adams (Undena, Malibu, 1984), izlažu različita gledišta o nastanku države, dok Robert Adams, *The Evolution of Urban Society*, Aldine, Chicago, 1966, izlaže suprotnosti u nastanku država u Mesopotamiji i Mezoamerici.

Od studija razvitka društava u pojedinim delovima sveta izvori za Mesopotamiju uključuju: Robert Adams, *Heartland of Cities*, University of Chicago Press, Chicago, 1981. i J. N. Postgate, *Early Mesopotamia*, Routledge, London, 1992; za Mezoameriku: Richard Blanton et al., *Ancient Mesoamerica*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981. i Joyce Marcus & Kent Flannery, *Zapotec Civilization*, Thames and Hudson, London, 1996; za Ande: Richard Burger, *Chavin and the Origins of Andean Civilization*, Thames and Hudson, New York, 1992. i Jonathan Haas et al., eds., *The Origins and Development of the Andean State*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987; za američka društva pod vladavinom poglavica: Robert Drennan & Carlos Uribe, eds., *Chiefdoms in the Americas*, University Press of America, Lanham, Md., 1987; za polinezijska društva: knjige navedene u spisku literature za Drugo poglavlje i za državu naroda Zulu: Donald Morris, *The Washing of the Spears*, Jonathan Cape, London, 1966.

Petnaesto poglavlje

Preistorijom Australije i Nove Gvineje bave se sledeće knjige: Alan Thome & Robert Raymond, *Man on the Rim: The Peopling of the Pacific*, Angus and Robertson, North Ryde, 1989; J. Peter White & James O'Connell, *A Prehistory of Australia, New Guinea, and Sahul*, Academic Press, Sydney, 1982; Jim Allen et al., eds., *Sunda and Sahul*, Academic Press, London, 1977; M. A. Smith et al., eds., *Sahul in Review*, Australian National University, Canberra, 1993; and Tim Flannery, *The Future Eaters*, Braziller, New York, 1995. Prva i treća knjiga razmatraju i preistoriju ostrvske jugoistočne Azije. Noviju istoriju same Australije sadrži knjiga Josephine Flood, *Archaeology of the Dreamtime*, izm. izd., Collins, Sydney, 1989. Nekoliko ključnih dodatnih članaka o australijskoj preistoriji predstavljaju: Rhys Jones, „The fifth continent: Problems concerning the human colonization of Australia“, *Annual Reviews of Anthropology* 8, str. 445-466 (1979); Richard Roberts et al., „Thermoluminescence dating of a 50,000-year-old human occupation site in northern Australia“, *Nature* 345, str. 153-156 (1990); i Jim Allen & Simon Holdaway, „The contamination of Pleistocene radiocarbon determinations in Australia“, *Antiquity* 69, str. 101-112 (1995). Robert Attenborough & Michael Alpers, eds., *Human Biology in Papua New Guinea*, Clarendon Press, Oxford, 1992, sažima arheologiju, jezike i genetiku Nove Gvineje.

Kada je reč o preistoriji severne Melanezije (Bizmarkov arhipelag, Solomonova ostrva, severoistok i istok Nove Gvineje), ona se razmatra u ranije navedenim knjigama Toma i Rejmonda, Flanerija i Alena i grupe autora. Sledeći članci pomeraju u prošlost datume najranijeg zauzimanja severne Melanezije: Stephen Wickler & Matthew Spriggs, „Pleistocene human occupation of the Solomon Islands, Melanesia“, *Antiquity* 62, str. 703-706 (1988); Jim Allen et al., „Pleistocene dates for the human occupation of New Ireland, Northern Melanesia“, *Nature* 331, str. 707-709 (1988); Jim Allen et al., „Human Pleistocene adaptations

in the tropical island Pacific: Recent evidence from New Ireland, a Greater Australian outlier“, *Antiquity* 63, str. 548-561 (1989); i Christina Pavlides & Chris Gosden, „35,000-year-old sites in the rainforests of West New Britain, Papua New Guinea“, *Antiquity* 68, str. 604-610 (1994). Literatura o austronezijskom širenju oko obala Nove Gvineje nalazi u spisku dodatne literature za Sedamnaesto poglavlje.

Dve knjige o istoriji Australije posle naseljavanja Evropljana su: Robert Hughes, *The Fatal Shore*, Knopf, New York, 1987, i Michael Cannon, *The Exploration of Australia*, Readers Digest, 1987. Sami australijski domoroci su tema knjiga: Richard Broome, *Aborigin*, Allen and Unwin, Sydney, 1982, i Henry Reynolds, *Frontier* Allen and Unwin, Sydney, 1987. Neverovatno podrobnu istoriju Nove Gvineje, od najranije zabeležene povesti do 1902. godine predstavlja delo u tri knjige koje je napisao Arthur Wichmann, *Entdeckungsgeschichte von Neu-Guinea*, Brill, Leiden, 1909-1912. Kraća i mnogo čitljivija je knjiga: Gavin Souter, *New Guinea: The Last Unknown*, Angus and Robertson, Sydney, 1964. Bob Connolly & Robin Anderson, *First Contact*, Viking, New York, 1987, dirljivo opisuje prve susrete novogvinejskih gorštaka sa Evropljanima.

Radi podrobne istorije novogvinejskih papuanskih (tj. ne-austronezijskih) jezika vidi: Stephen Wurm, *Papuan Languages of Oceania*, Gunter Harr, Tubingen, 1982, i William Foley, *The Papuan Languages*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986; a australijskih jezika: Stephen Wurm, *Languages of Australia and Tasmania*, Mouton, The Hague, 1972, i R. M. W. Dixon, *The Languages of Australia* Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

Uvod u literaturu o gajenju biljki i početku proizvodnje hrane u Novoj Gvineji predstavlja: Jack Golson, „Buhner phase II: Early agriculture in the New Guinea highlands“, str. 484-491 u Andrew Pawley, ed., *Man and a Half*, Polynesian Society, Auckland, 1991; i D. E. Yen, „Polynesian cultigens and cultivars: The question of origin“, str. 67-95 u Paul Cox & Sandra Banack, eds., *Islands, Plants, and Polynesians*, Dioscorides Press, Portland, 1991.

Brojni članci i knjige posvećeni su fascinantnom pitanju razloga zbog kojih su trgovačke posete Indonežana i ostrvljana iz Toresovog moreuza Australiji dovele samo do ograničene promene u kulturi. C. C. Macknight, „Macassans and Aborigines“, *Oceania* 42, str. 283-321 (1972) razmatra posete Maksaraca, dok D. Walker, ed., *Bridge and Barrier: The Natural and Cultural History of Torres Strait*, Australian National University; Canberra, 1972, pretresa veze u Toresovom moreuzu. Obe veze se pretresaju i u već pominjanim knjigama Flada, Vajta i O'Konela, kao i Alena i drugih autora.

Rani zapisi očevidaca o Tasmancima objavljeni su u: N. J. B. Plomley, *The Baudin Expedition and the Tasmanian Aborigines 1802*, Blubber Head Press, Hobart, 1983; N. J. B. Plomley, *Friendly Mission: The Tasmanian Journals and Papers of George Augustus Robinson, 1829-1834*, Tasmanian Historical Research Association, Hobart, 1966; i Edward Duyker, *The Discovery of Tasmania: Journal Extracts from the Expeditions of Abel Janszoon Tasman and Marc-Joseph Marion Dufresne, 1642 and 1772*, Park Publishing, Hobart, 1992. Članci koji rastavljaju o posledicama izolovanosti po Tasmansko društvo uključuju: Rhys Jones, „The Tasmanian Paradox“, str. 189-284 a R. V. S. Wright, ed., *Stone Tools as Cultural Markers*, Australian Institute of Aboriginal Studies, Canberra, 1977; Jones, „Why did the Tasmanians stop eating fish?“, str. 11-48 u R. Gould, ed., *Explorations in Ethnoarchaeology*, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1978; D. R. Horton, „Tasmanian adaptation“, *Mankind* 12, str. 28-34 (1979); I. Walters, „Why did the Tasmanians stop eating fish?; A theoretical consideration“, *Artefact* 6, str. 71-77 (1981); i Rhys Jones, „Tasmanian Archaeology“, *Annual Reviews of Anthropology* 24, str. 423-446 (1995). Rezultati arheoloških iskopavanja koja je Robin Sim obavila na Flindersovom ostrvu opisani su u njenom članku „Prehistoric human occupation on the King and Fumeaux Island regions, Bass Strait“, str. 358-374 u Marjorie Sullivan et al., eds., *Archaeology in the North*, North Australia Research Unit, Darwin, 1994.

Šesnaesto i sedamnaesto poglavlje

Literatura navedena u vezi sa prethodnim poglavljima uključuje i onu o proizvodnji hrane u istočnoj Aziji (od Četvrtog do Desetog poglavlja), kineskom pismu (Dvanaesto poglavlje), kineskoj tehnologiji (Trinaesto poglavlje), i Novoj Gvineji, Bizmarkovom arhipelagu i Solomonovim ostrvima uopšte (Petnaesto poglavlje). James Matisoff, „Sino-Tibetan linguistics: Present state and future prospects“, *Annual Reviews of Anthropology* 20, str. 469-504 (1991) razmatra sino-tibetske jezike i njihove šire veze. Takeru Akazawa & Eموke Szathmary, eds., *Prehistoric Mongoloid Dispersals*, Oxford University Press, Oxford, 1996, i Dennis Etler, „Recent developments in the study of human biology in China: A review“, *Human Biology* 64, str. 567-585 (1992), pretresa dokaze o kineskim ili istočnoazijskim vezama i rasprostranjima. Alan Thome & Robert Raymond, *Man on the Rim*, Angus and Robertson, North Ryde, 1989, opisuje arheologiju, istoriju i kulturu pacifičkih naroda, a i žitelja istočne Azije i ostrva u Tihom okeanu. Adrian Hill & Susan Serjeantson, eds., *The Colonization of the Pacific: A Genetic Trail*, Clarendon Press, Oxford, 1989, tumači genetiku žitelja ostrva u Tihom okeanu, australijskih domorodaca i Novogvinejaca na osnovu zaključaka o njihovim putanjama naseljavanja i istorijama. Dokaze na osnovu strukture zuba protumačila je Christy Turner III, „Late Pleistocene and Holocene population history of East Asia based on dental variation“, *American Journal of Physical Anthropology* 73, str. 305-321 (1987), i „Teeth and prehistory in Asia“, *Scientific American* 260 (2), str. 88-96 (1989).

Od regionalnih radova o arheologiji, Kinu su obradili: Kwang-chih Chang, *The Archaeology of Ancient China*, 4. izd., Yale University Press, New Haven, 1987; David Keightley, ed., *The Origins of Chinese Civilization*, University of California Press, Berkeley, 1983; i David Keightley, „Archaicology and mentality: The making of China“, *Representations* 18, str. 91-128 (1987). Mark Elvin, *The Pattern of the Chinese Past*, Stanford University Press, Stanford, 1973, istražuje istoriju Kine od njenog političkog ujedinjenja.

Prikladne arheološke povesti jugoistočne Azije uključuju: Charles Higham, *The Archaeology of Mainland Southeast Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989; za Koreju: Sarah Nelson, *The Archaeology of Korea*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993; za Indoneziju, Filipine i tropsku Jugoistočnu Aziju: Peter Bellwood, *Prehistory of the Indo-Malaysian Archipelago*, Academic Press, Sydney, 1985; za Malezijsko poluostrvo: Peter Bellwood, „Cultural and biological differentiation in Peninsular Malaysia: The last 10,000 years“, *Asian Perspectives* 32, str. 37-60 (1993); za indijski potkontinent: Bridget & Raymond Allchin, *The Rise of Civilization in India and Pakistan*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982; za ostrva u jugoistočnoj Aziji i Tihom okeanu, sa posebnim naglaskom na Lapiti, niz od pet članaka u *Antiquity* 63, str. 547-626 (1989) i Patrick Kirch, *The Lapita Peoples: Ancestors of the Oceanic World*, Basil Blackwell, London, 1996; a za austro-nezijsko širenje u celini: Andrew Pawley & Malcolm Ross, „Austro-nesian historical linguistics and culture history“, *Annual Reviews of Anthropology* 22, str. 425-459 (1993) i Peter Bellwood et al, *The Austronesians: Comparative and Historical Perspectives*, Australian National University, Canberra, 1995.

Geoffrey Irwin, *The Prehistoric Exploration and Colonization of the Pacific*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, predstavlja povest putovanja, moreplovstva i naseljavanja Polinezije. O datiranju naseljavanja Novog Zelanda i istočne Polinezije raspravljaju: Atholl Anderson, „The chronology of colonisation in New Zealand“, *Antiquity* 65, str. 767-795 (1991) i „Current approaches in East Polynesian colonisation research“, *Journal of the Polynesian Society* 104, str. 110-132 (1995), kao i Patrick Kirch & Joanna Ellison, „Palaeoenvironmental evidence for human colonization of remote Oceanic islands“, *Antiquity* 68, str. 310-321 (1994).

Osamnaesto poglavlje

Veliki deo relevantne dalje literature za ovo poglavlje može se naći među onom koja je preporučena za ostala poglavlja: Treće

---

poglavlje o poredama nad Inkama i Astecima, od Četvrtog do Desetog poglavlja o gajenju biljaka i pripitomljavanju životinja, Jedanaesto poglavlje o zaraznim bolestima, Dvanaesto poglavlje o pismu, Trinaesto poglavlje o tehnologiji, Četrnaesto poglavlje o političkim ustanovama i Šesnaesto poglavlje o Kini. Prikladna upoređenja datuma otpočinjanja proizvodnje hrane u svetu mogu se naći u knjizi Bruce Smith, *The Emergence of Agriculture*, Scientific American Library, New York, 1995.

Neke rasprave o istorijskim putanjama sažete su u Tabeli 18.1, osim literature preporučene u vezi sa prethodnim glavama, preporučuje se i sledeća. Za Englesku: Timothy Darvill, *Prehistoric Britain*, Batsford, London, 1987. Za Ande: Jonathan Haas et al., *The Origins and Development of the Andean State*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987; Michael Moseley, *The Incas and Their Ancestors*, Thames and Hudson, New York, 1992; i Richard Burger, *Chavin and the Origins of Andean Civilization*, Thames and Hudson, New York, 1992. Za Amazoniju: Anna Roosevelt, *Parmana*, Academic Press, New York, 1980, i Anna Roosevelt et al., „Eighth millenium pottery from a prehistoric shell midden in the Brazilian Amazon“, *Science* 254, str. 1621-1624 (1991). Za Mezoameriku: Michael Coe, *Mexico*, 3. izd., Thames and Hudson, New York, 1984. i Michael Coe, *The Maya*, 3. izd., Thames and Hudson, New York, 1984. Za istočne delove Severne Amerike: Vincas Steponaitis, „Prehistoric archaeology in the southeastern United States, 1970-1985“, *Annual Reviews of Anthropology* 15, str. 363-404 (1986); Bruce Smith, „The archaeology of the southeastern United States: From Dalton to De Soto, 10,500-500 B.P., *Advances in World Archaeology* 5, str. 1-92 (1986); William Keegan, *Emergent Horticultural Economies of the Eastern Woodlands*, Southern Illinois University, Carbondale, 1987; Bruce Smith, „Origins of agriculture in eastern North America“, *Science* 246, str. 1566-1571 (1989); Bruce Smith, *Mississippian Emergence*, Smithsonian Institution Press, Washington, D.C., 1990; i Judith Dense, *Archaeology of the Southeastern United States*, Academic Press, San Diego, 1994. Jezgroviti izvor podataka o američkim

domorocima u Severnoj Americi je knjiga Philip Kopper, *The Smithsonian Book of North American Indians before the Coming of the Europeans*, Smithsonian Institution Press, Washington, D.C. 1986. Bruce Smith, „The origins of agriculture in the Americas“, *Evolutionary Anthropology* 3, str. 174-184 (1995), razmatra sporenja oko ranih i kasnih datuma početka proizvodnje hrane u Novom svetu.

Ko god je sklon da poveruje da su proizvodnju hrane i društva u Novom svetu ograničavale kultura ili psihologija samih američkih domorodaca, a ne ograničenja u divljim vrstama dostupnim za gajenje, trebalo bi da pročita tri opisa preobražaja indijanskih društava u Velikoj ravnici koji se dogodio nakon prispeća konja: Frank Row, *The Indian and the Horse*, University of Oklahoma Press, Norman, 1955; John Ewers, *The Blackfeet: Raiders on the Northwestern Plains*, University of Oklahoma Press, Norman, 1958; i Ernest Wallace & E. Adamson Hoebel, *The Comanches: Lords of the South Plains*, University of Oklahoma Press, Norman, 1986.

Medu raspravama o širenju porodica jezika povezanom sa početkom proizvodnje hrane, klasična je priča o Evropi: Albert Ammerman & L. L. Cavalli-Sforza, *The Neolithic Transition and the Genetics of Populations in Europe*, Princeton University Press, Princeton, 1984, dok Peter Bellwood, „The Austronesian dispersal and the origin of Languages“, *Scientific American* 265, str. 88-93 (1991), čini isto za austronezijsko područje. Primere iz celog sveta sadrže dve knjige, od kojih su jednu napisali L. L. Cavalli Sforza et al. a drugu Merritt Ruhlen, a navedene su u spisku literature za Prolog. Dve knjige sa dijametralno suprotnim tumačenjima indoevropskog širenja predstavljaju uvod u tu kontroverznu literaturu: Colin Renfrew, *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987. i J. P. Mallory, *In Search of the Indo-Europeans*, Thames and Hudson, London, 1989. Izvori o ruskom širenju kroz Sibir su: George Lantzeff & Richard Pierce, *Eastward to Empire*, McGill-Queens University Press, Montreal, 1973, i W. Bruce Lincoln, *Conquest of a Continent*, Random House, New York, 1994.

Kada su posredi jezici američkih domorodaca, primer većinskog gledišta koje priznaje više posebnih porodica jezika predstavlja knjiga Lyle Campbell & Marianne Mithun, *The Languages of Native America*, University of Texas, Austin, 1979. Suprotno gledište koje svrstava sve jezike američkih domorodaca, osim eskimsko-aleutskih i na-dene jezika, u amerindsku porodicu izložili su Joseph Greenberg, *Language in the Americas*, Stanford University Press, Stanford, 1987, i Merritt Ruhlen, *A Guide to the World's Languages*, vol. 1, Stanford University Press, Stanford, 1987.

Standardne istorije nastanka i širenja točka u Evroaziji su: M. A. Littauer & J. H. Crouwel, *Wheeled Vehicles and Ridden Animals in the Ancient Near East*, Brill, Leiden, 1979, i Stuart Piggot, *The Earliest Wheeled Transport*, Thames and Hudson, London, 1983.

Knjige o nastanku i izumiranju normanskih naselja na Grenlandu i u Americi uključuju: Finn Gad, *The History of Greenland*, vol. 1, McGill-Queens University Press, Montreal, 1971; G. J. Marcus, *The Conquest of the North Atlantic*, Oxford University Press, New York, 1981; Gwyn Jones, *The Norse Atlantic Saga*, 2. izd., Oxford University Press, New York, 1986; i Christopher Morris & D. James Rackham, eds., *Norse and Later Settlement and Subsistence in the North Atlantic*, University of Glasgow, Glasgow, 1992. Dve knjige, čiji je pisac Samuel Eliot Marison, sadrže majstorske opise ranih putovanja Evropljana u Novi svet: *The European Discovery of America: The Northern Voyages, A.D. 500-1600*, Oxford University Press, New York, 1971. i *The European Discovery of America: The Southern Voyages, A.D. 1492-1616*, Oxford University Press, New York, 1974. Počecima prekomorskog širenja Evrope bavi se Felipe Fernandez-Armesto, *Before Columbus: Exploration and Colonization from the Mediterranean to the Atlantic, 1229-1492*, Macmillan Education, London, 1987. Ne treba propustiti ni Kolumbove svakodnevne dnevničke zabeleške o najslavnijem putovanju u istoriji, objavljene u knjizi Oliver Dunn & James Kelley, Jr., *Christopher Columbus's First Voyage to America, 1492-1493*, University of Oklahoma Press, Norman, 1989.

Kao protivotrov uglavnom nepristrasnom opisu u ovoj knjizi načina na koji su ljudi pobeđivali ili klali druge ljude, pročitajte klasičnu priču o uništenju majušnog plemena Jahi u sevemoj Kaliforniji i pojavi Išija, jedinog preživelog: Theodora Kroeber, *Ishi in Two Worlds*, University of California Press, Berkeley, 1961. Nestanak domorodačkih jezika u Americi i drugim delovima sveta tema je sledećih knjiga: Robert Robins & Eugenius Uhlenbeck, *Endangered Languages*, Berg, Providence, 1991; Joshua Fishman, *Reversing Language Shift*, Multilingual Matters, Clevedon, 1991; i Michael Krauss, „The worlds languages in crisis“, *Language* 68, str. 4-10 (1992).

Devetnaesto poglavlje

Knjige o arheologiji, preistoriji i istoriji afričkog kontinenta uključuju: Roland Oliver & Brian Fagan, *Africa in the Iron Age*, Cambridge University Press, Cambridge, 1975; Roland Oliver & J. D. Fage, *A Short History of Africa*, 5. izd., Penguin, Harmondsworth, 1975; J. D. Fage, *A History of Africa*, Hutchinson, London, 1978; Roland Oliver, *The African Experience*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1991; Thurstan Shaw et al., eds., *The Archaeology of Africa: Food, Metals, and Towns*, Routledge, New York, 1993; i David Phillipson, *African Archaeology*, 2. izd., Cambridge University Press, Cambridge, 1993. Korelacije lingvističkih i arheoloških dokaza o prošlosti Afrike sažimaju Christopher Ehret & Merrick Posnansky, eds., *The Archaeological and Linguistic Reconstruction of African History*, University of California Press, Berkeley, 1982. Ulogu bolesti razmatraju Gerald Hartwig & K. David Patterson, eds., *Disease in African History*, Duke University Press, Durham, 1978.

Kada je reč o proizvodnji hrane, mnogi izvori navedeni u spisku dopunske literature u poglavljima od Četvrtog do Desetog razmatraju Afriku. Značajni su i: Christopher Ehret, „On the antiquity of agriculture in Ethiopia“, *Journal of African History* 20, str. 161-177 (1979); J. Desmond Clark & Steven Brandt, eds., *From Hunters to Farmers: The Causes and Consequences of Food Production in*

Africa, University of California Press, Berkeley, 1984; Art Hansen & Della McMillan, eds., *Food in Sub-Saharan Africa*, Rienner, Boulder, Colo., 1986; Fred Wendorf et al., „Saharan exploitation of plants 8,000 years B.P.“, *Nature* 359, str. 721-724 (1992); Andrew Smith, *Pastoralism in Africa*, Hurst, London, 1992; i Andrew Smith, „Origin and spread of pastoralism in Africa“, *Annual Reviews of Anthropology* 21, str. 125-141 (1992).

Za informacije o Madagaskaru dva polazišta su: Robert Dewar & Henry Wright, „The culture history of Madagascar“, 7, str. 417-466 (1993); i Pierre Vérin, *The History of Civilization in North Madagascar*, Balkema, Rotterdam, 1986. Podrobna studija lingvističkih dokaza o izvoru za naseljavanje Madagaskara nosi naziv: Otto Dahl, *Migration from Kalimantan to Madagascar*, Norwegian University Press, Oslo, 1991. Moguće muzičke dokaze o vezi Indonezije sa istočnom Afrikom opisuje A. M. Jones, *Africa and Indonesia: The Evidence of the Xylophone and Other Musical and Cultural Factors*, Brill, Leiden, 1971. Značajni dokazi o ranom naseljavanju Madagaskara potiču od datiranih kostiju danas izumrlih životinja koje sažima Robert Dewar, „Extinctions in Madagascar: The loss of the subfossil fauna“, str. 574-593 u Paul Martin & Richard Klein, eds., *Quaternary Extinctions*, University of Arizona Press, Tucson, 1984. O potonjem otkriću fosila koje stavlja na muke izvestili su R. D. E. MacPhee & David Burney, „Dating of modified femora of extinct dwarf *Hippopotamus* from Southern Madagascar“, *Journal of Archaeological Science* 18, str. 695-706 (1991). Početak naseljavanja ljudi procenjuje na osnovu paleobotaničkih dokaza David Burney, „Late Holocene vegetational change in Central Madagascar“, *Quaternary Research* 28, str. 130-143 (1987).

Epilog

Veze između degradacije životne sredine i propadanja civilizacije u Grčkoj istražuju: Tjeerd van Andel et al., „Five Thousand years of land use and abuse in the southern Argolid“, *Hesperia* 55, str. 103-128 (1986); Tjeerd van Andel & Curtis Runnels,

Beyond Acropolis: A Rural Greek Past, Stanford University Press, Stanford, 1987; i Curtis Runnels, „Environmental degradation in ancient Greece“, *Scientific American* 272(3), str. 72-75 (1995). Patricia Fall et al., „Fossil hyrax middens from the Middle East: A record of paleovegetation and human disturbance“, str. 408-427 u Julio Betancourt et al., eds., *Packrat Middens*, University of Arizona Press, Tucson, 1990, bavi se propadanjem Petre, a u vezi sa Mesopotamijom to čini Robert Adams, *Heartland of Cities*, University of Chicago, Chicago, 1981.

Podsticajno tumačenje razlika između istorija Kine, Indije, islama i Evope pruža E. L. Jones, *The European Miracle*, 2. izd., Cambridge University Press, Cambridge, 1987. Louise Levathes, *When China Ruled the Seas*, Simon and Schuster, New York, 1994, opisuje borbu za vlast koja je u Kini dovela do obustavljanja slavnija flota u potrazi za blagom. Spiskovi dalje literature u vezi sa Šesnaestim i sedamnaestim poglavljem sadrže i druge knjige o ranoj kineskoj istoriji.

Uticaj nomadskih ovčara iz Srednje Azije na složene civilizacije stalno naseljenih poljoprivrednika u Evroaziji pretresa Bennet Bronson, „The role of barbarians in the fall of states“, str. 196-218 u Norman Yoffe & George Cowgill, eds., *The Collapse of Ancient States and Civilizations*, University of Arizona Press, Tucson, 1988.

O mogućem značaju teorije haosa za istoriju raspravlja Michael Shermer u članku „Exorcising Laplace's demon: Chaos and anti-chaos, history and metahistory“, *History and Theory* 34, str. 59-83 (1995). Šermerov članak navodi i bibliografiju koja svedoči o pobjedi QWERTY tastature, kao što to čini i Everett Rogers, *Diffusion of Innovations*, 3. izd., Free Press, New York, 1983.

Opis jednog očevica saobraćajnog udesa u kojem Hitler umalo nije poginuo 1930. godine može se naći u uspomename Ota Vagenera (Otto Wagener), saputnika u Hitlerovom automobilu. Te uspomene uredio je Henry Turner, Jr. u obliku knjige *Hitler: Memoirs of a Confidant*, Yale University Press, New Haven, 1978. Tamer u nastavku spekulise o tome šta bi desilo da je Hitler poginuo 1930. godine u svom poglavlju „Hitler's impact on history“ u

---

knjizi David Wetzel, ed., *German History: Ideas, Institutions, and Individuals*, Praeger, New York, 1996.

Mnoge izvrsne knjige istoričara koji su se zanimali za probleme u istoriji dužih razdoblja uključuju i: Sidney Hook, *The Hero in History*, Beacon Press, Boston, 1943; Patrick Gardiner, ed., *Theories of History*, Free Press, New York, 1959; Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism*, Harper and Row, New York, 1979; Fernand Braudel, *On History*, University of Chicago Press, Chicago, 1980; Peter Novick, *That Noble Dream*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988; i Henry Hobhouse, *Forces of Change*, Sedgewick and Jackson, London, 1989.

Nekoliko radova biologa Ernsta Mejra (Ernst Mayr) razmatra razlike između istorijskih i neistorijskih nauka, sa posebnim osvrtom na suprotnosti između biologije i fizike, ali se veliki deo onog što Mejr govori može primeniti i na ljudsku istoriju. Njegova gledišta mogu se naći u njegovoj knjizi *Evolution and the Diversity of Life*, Harvard University Press, Cambridge, 1976, 25. glava, i u *Towards a New Philosophy of Biology*, 1-2. glava, Harvard University Press, Cambridge, 1988.

Metodi kojima epidemiolozi dolaze do zaključaka o uzrocima i posledicama bolesti ljudi, bez laboratorijskih ogleda na ljudima, razmatraju se u standardnim udžbenicima iz epidemiologije kao sto je: A. M. Lilienfeld & D. E. Lilienfeld, *Foundations of Epidemiology*, 3. izd., Oxford University Press, New York, 1994. Korišćenje prirodnih eksperimenata razmatra se sa stanovišta ekologu u mom poglavlju „Overview: Laboratory experiments, field experiments, and natural experiments“, str. 3-22 u knjizi Jared Diamond & Ted Case, eds., *Community Ecology*, Harper and Row, New York, 1986. Paul Harvey & Mark Pagel, *The Comparative Method in Evolutionary Biology*, Oxford University Press, Oxford, 1991, analiziraju kako da se na osnovu upoređivanja vrsta izvuku zaključci.